

TÜRKİYE'DE

ÜNİVER- SİTELER

VE BÖLGESEL
GELİŞME
POLİTİKALARI

TUĞBA DENİZ

**TÜRKİYE'DE
ÜNİVERSİTELER VE
BÖLGESEL GELİŞME
POLİTİKALARI**

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELER VE BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARI

TUĞBA DENİZ

SETA

Tuğba DENİZ | Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde tamamlamıştır. 2013'te Kalkınma Bakanlığı'nda planlama uzman yardımcısı olarak göreve başlamıştır. Kalkınma Bakanlığı uzmanlığı geçiş sürecinde "Üniversitelerin Bölgesel Gelişmedeki Rolü" isimli tez çalışmasını yürütmüştür. Şu anda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nda uzman olarak görevine devam etmektedir. Temel çalışma alanları arasında sürdürülebilir kalkınma, bölgesel gelişme politikaları, yerel kalkınma, yerel yönetimler, kalkınma ajansları ve üniversiteler yer almaktadır.

SETA Kitapları 47

ISBN: 978-605-7544-54-4

© 2019 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Haziran 2019, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi

Düzeltili: Bahar Albayrak

Kapak: Erkan Söğüt

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA Kitapları

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org

İÇİNDEKİLER

Takdim	11
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜNİVERSİTE KURUMUNUN GELİŞİMİ

Orta Çağ Üniversitesi	23
Ulus Devlet Üniversitesi	24
Bilgi Toplumu Üniversitesi	30
Türkiye’de Üniversitelerin Gelişimi	45

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Geleneksel Bölgesel Gelişme Politikaları	59
İçsel Potansiyele Dayalı Bölgesel Gelişme Politikaları	60
2000 Sonrasında Bölgesel Gelişme Politikaları	63
Bölgesel Gelişme Politikalarında Üniversitelerin Konumu	67
Üniversitelerin Bölgesel Gelişme Politikalarında	
Yer Almasını Sağlayan Yaklaşımlar	69
Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları	74
Türkiye’de Bölgelerin Mevcut Durumu	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

OECD	97
AB	105
Yükseköğretim Kurumlarının Bulundukları Bölgelerle İlişkilerinin Geliştirilmesine Yönelik Üniversite Düzeyinde Strateji Önerisi	115
Üniversitelerin Bulundukları Bölgelere Katkı Sağlama Yolları	122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
**TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE VE BÖLGESEL GELİŞME
ALANINDAKİ ORTAK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ**

Ulusal Düzey	143
Bölgesel Düzey	160
Üniversite Düzeyi	174
Sektörel Çalışmalar	181
Sonuç	187
Ek	198
Kaynakça	201

TABLÖLAR

- Tablo 1.1. SEGE Bölge Sınıflamasına Göre Üniversite Sayısının Dağılımı
- Tablo 2.1. İBBS Düzey 2 Bölgelerinin GSYH Değerleri
- Tablo 2.2. Tüketim Harcamaları Ana Gruplarına Göre Bölgesel Fiyat Düzeyi Endeksleri (2017)
- Tablo 2.3. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Endeksi
- Tablo 2.4. Bölgelere Göre AR-GE Harcamaları ve Personel Sayısı (2016)
- Tablo 3.1. OECD “Yükseköğretim Kurumlarının Bölgesel Gelişmeye Katkısı Destekleme Projesi” Kapsamında İnceleme Yapılan Bölgeler
- Tablo 3.2. OECD Çalışması Öz Değerlendirme Rapor Formatı
- Tablo 3.3. AB Rehberine Göre Üniversitelerin Bölgesel Gelişme ve Akıllı Uzmanlaşmaya Katkı Sağlayabileceği Alan ve Mekanizmalar
- Tablo 3.4. AB Rehberine Göre Üniversitelerin Bölgesel Gelişmeye Katkısını Azaltan Engeller
- Tablo 3.5. Yükseköğretim Kurumlarının Bölgesiyle İlişkisinin Geliştirilmesine Yönelik Aşamalar
- Tablo 4.1. Pilot Üniversite Seçimi İlk Aşama Değerlendirmesinde Kullanılan Parametreler
- Tablo 4.2. Pilot Üniversite Kalite Dış Değerlendirme Kriterleri
- Tablo 4.3. Bölge Kalkınma İdareleri Tarafından Desteklenen Üniversite Projeleri
- Tablo 4.4. Kalkınma Ajanslarının Proje Destek Türüne Göre Tüm Kurum ve Kuruluşlar ile Üniversitelere Verdiği Destek Sayısı (2008-2017)
- Tablo 4.5. Kalkınma Ajanslarının Proje Destek Türüne Göre Tüm Kurum ve Kuruluşlar ile Üniversitelere Verdiği Destek Miktarı
- Tablo 4.6. Misyon ve Vizyonunda Bölgesel Gelişme Hedefi Yer Alan Üniversiteler
- Tablo 4.7. Üniversite Stratejik Planlarının İçerik Analizi Sonucu Oluşturulan Temalar
- Tablo 4.8. Türkiye’de Üniversite-Sanayi İş Birliğine Yönelik Geliştirilen Mekanizmalar

ŞEKİLLER

- Şekil 1.1. Üçlü Sarmal Modeli
- Şekil 1.2. Üçlü, Dörtlü ve Beşli Sarmal Modelleri
- Şekil 1.3. Üniversite Yapılanmasında Dönüşüm Süreci
- Şekil 1.4. Toplumdan Uzak Üniversite Yapısı
- Şekil 1.5. Toplum Üniversitesi Yapısı
- Şekil 2.1. Türkiye’de Eğitim Harcamalarının Kaynağına Göre Dağılımı
- Şekil 2.2. Kişi Başı GSYH Endeksi (2004)

- Şekil 2.3. Kişi Başı GSYH Endeksi (2014)
- Şekil 2.4. Bölgelere Göre SEGE Sınıflaması
- Şekil 2.5. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Endeksi'nde Kullanılan Göstergeler
- Şekil 2.6. İllere Göre AR-GE Merkezleri Dağılımı
- Şekil 2.7. İller Düzeyinde Patent Başvuruları (2017)
- Şekil 2.8. On Bin Kişi Başına Kurulan Şirket Sayısı (2017)
- Şekil 2.9. İllere Göre İş Gücüne Katılım Oranları
- Şekil 3.1. OECD Çalışması Kapsamında Belirlenen Üniversitelerin Bulundukları Bölgelere Katkı Sağlama Yolları

GRAFİKLER

- Grafik 1.1. Dünyada Yıllar İtibarıyla Yükseköğretim Öğrenci Sayısı
- Grafik 1.2. Türkiye'de Yıllar İtibarıyla Vakıf ve Devlet Üniversite Sayısındaki Değişim
- Grafik 1.3. Türkiye'de Eğitim Harcamalarının Kaynağına Göre Dağılımı
- Grafik 2.1. Bölgelere Göre Eğitim Düzeyi
- Grafik 3.1. S3 Platformu Tarafından Yapılan Ankete Göre Bölgelerin Yenilik ve Araştırma Faaliyetlerini Algılama Düzeyleri

BİLGİ KUTULARI

- Bilgi Kutusu 1.1. ABD Arazı Hibeli Üniversite Modeli
- Bilgi Kutusu 2.1. Yönetişim
- Bilgi Kutusu 3.1. Yükseköğretim Kurumlarının Oluşturduğu İş Birliği Ağlarına İlişkin Örnek Uygulama
- Bilgi Kutusu 3.2. Üniversitelerin Uluslararası Bağlantıları ile Bölgesel Gelişmenin Artırılmasına Yönelik Örnek Uygulama
- Bilgi Kutusu 3.3. OECD Çalışması Kapsamında Yer Verilen Yükseköğretime Erişimi Kolaylaştırıcı Uygulamalar
- Bilgi Kutusu 3.4. Üniversitelerin İş Gücü Piyasasının Gelişimine Yönelik Örnek Uygulamalar

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BAGEV	: Batı Akdeniz Ekonomisini Geliştirme Vakfı
BGUS	: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
BTO	: Bilgi Transfer Ortaklıkları
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYS	: Bölgesel Yenilik Sistemi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	: Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
EBİLTEM	: Ege Üniversitesi Bilim Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi
EBSO	: Ege Bölgesi Sanayi Odası
EGEV	: Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı
GAP	: Güneydođu Anadolu Projesi
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IRC	: Yenilik Aktarım Merkezi (Innovation Relay Centre)
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOP	: Konya Ovası Projesi
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Başkanlığı
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KÜSİ	: Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği
MAKÜ	: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MYO	: Meslek Yüksekokulu
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Cooperation and Development)
S3	: Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi
SEGE	: Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi
TTO	: Teknoloji Transfer Ofisleri
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
ZBK	: Zonguldak, Bartın, Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

TAKDİM

Günümüzde bilgiye dayalı üretim ekonomisi ve yenilik faaliyetleri, ülkelerin ve bölgelerin rekabet gücünü belirlemede önceki dönemlere göre daha fazla önem arz etmektedir. Bu kapsamda, ulusal kalkınma yolunda katma değeri yüksek ürün üretimi ve bunların ticarileştirilmesi için yerel düzeyde beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, AR-GE ve yenilik çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Bir bölgedeki beşeri sermayenin zenginleştirilmesi, sürdürülebilir şekilde bilimsel bilginin üretilmesi ve yenilik çalışmalarının yürütülmesi yükseköğretim kurumları ile mümkündür.

Ülkemizde son yıllarda yükseköğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2006 yılından itibaren uygulanan “her ile bir üniversite” yaklaşımı ile niceliksel anlamda büyük bir atılım gerçekleşmiş ve üniversitesi olmayan ilimiz kalmamıştır. Bunun akabinde, Türkiye yükseköğretim politikasının temelinde yer alan üniversitelerin nitelik açısından gelişimi ve özgün kurumlar haline dönüşebilmeleri için YÖK Başkanlığının öncüllüğünde birtakım faaliyetlere başlanmıştır.

2015 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı tarafından başlatılan “Üniversitelerde Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Programı” ile bölgesel kalkınma odaklı üniversite uygulaması, bu anlamda atılmış önemli bir adımdır.

Diğer taraftan, 2000'lerden sonra bölgesel gelişme politikalarında yaşanan kurumsal ve mali gelişmeler ile bilgi toplumunun ihtiyaçları dolayısı ile üniversitelerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bulundukları bölgelere aktif bir şekilde katkı sağlamasına yönelik çalışmalar ve uygulamalar hız kazanmıştır.

Kitabın Türkiye'de henüz yeni bir alan olan "üniversitelerin bölgesel gelişmedeki rolünün artırılması"na ilişkin mevcut durumu ortaya koymak ve geleceğe yönelik politika önerileri geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'deki bölgesel gelişme politikasının zaman içindeki değişimi ortaya konmuş ve bölgelerin mevcut durumu analiz edilmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de yükseköğretim politikaları ve üniversitelerin gelişimi incelenmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de bölgesel gelişme politikalarında üniversitelerin yer alması ve üniversitelerde misyon farklılaşmasına ilişkin geliştirilen politikalar irdelenmektedir.

Söz konusu incelemelere göre üniversitelerin bulundukları bölgelerdeki rolünün artırılmasına yönelik bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesine ve bölge-üniversite iş birliğini artırıcı mekanizmalara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir.

Bu kitap Türkiye'de yükseköğretim politikalarında başlayan değişimin sürekliliği açısından ulusal, bölgesel ve üniversite düzeyinde geliştirilen önerilerle yerelde önemli bir potansiyel olan üniversitelerin eğitim ve araştırma temel faaliyetlerinin yanında bulundukları bölgeye ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarının artırılabilmesi için yol gösterici olacaktır.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Üniversitelerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bulundukları bölgelere aktif bir şekilde katkı sağlaması 1980'lerden itibaren önemli bir politika alanı olmaya başlamıştır. Hem bölgesel gelişme hem de yükseköğretim politikası açısından büyük kazanımlar sağlayan bu durum bilgi ekonomisinin gelişimi, küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin etkisiyle ülke gündemlerinde politika yapıcılar için önemli bir çalışma alanı olarak yer almıştır.

Bilgi ekonomisi 20. yüzyılın ortalarından itibaren sanayisi gelişmiş ülkelere görülen bilgiye dayalı ekonomik yapıyı ifade etmektedir. Bu ekonomik yapıda “bilgi” rekabetçiliği sağlamadaki en önemli girdi olarak ön plana çıkmakta, klasik ekonomik yaklaşımdaki “toprak, emek ve sermaye” gibi üretim faktörlerinden daha önemli hale gelmektedir. Söz konusu dönemin özellikleri arasında “ileri teknoloji endüstrilerin gelişimi, imalata dayalı sanayiden hizmet sektörüne geçiş, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, üretim süreçlerinin karmaşılaşması, uzmanlık becerilerine güven, ekonomik faaliyetler için bilginin kullanımı, aktarımı ve uygulanmasının artan önemi” yer almaktadır.¹

Bilgi yoğun ekonomilerde toplumsal gelişme büyük çoğunlukla teknolojik ilerlemeler ile mümkündür. Bu doğrultuda refahın sağ-

¹ Harloe ve Perry, 2004: 214.

lanması için ulusların rekabetçi üstünlüğünü koruması, bunun için de nitelikli iş gücünü geliştirip sürdürmesi, küresel rekabetçi bir araştırma altyapısına sahip olması ve bilgiyi toplum yararına yaygınlaştırması gerekmektedir. Yükseköğretim kurumları bu çerçevede yenilik faaliyetlerinin ve beşeri sermayenin gelişimindeki önemi dolayısıyla bilgi ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından merkezi bir role sahiptir.

Diğer yandan küreselleşme uluslararası ticaret ve yatırım tarafından yönlendirilen ve bilgi teknolojisinin gelişimi ile insanlar, şirketler ve farklı ulusların hükümetleri arasındaki etkileşim ve entegrasyonu ifade eden bir süreçtir.² Bu süreç dünya genelinde birbirinden farklı iki konuyu ön plana çıkarmıştır: üniversitelerin yeniliğin, bölgelerin ise ekonomik büyümenin motoru olması. Eski ürünler üzerinde katı bir rekabet yaratan küreselleşme yeni ürün oluşumunu teşvik etmekte ve bu ürünlerin keşfedilmesi ise yenilik ile mümkün olmaktadır. Bu noktada üniversiteler keşif sürecinin güçlü elemanları olarak ortaya çıkmaktadır.³

Michael Porter⁴ ve Allen Scott gibi araştırmacılar küreselleşme ile birlikte artan rekabetçi faaliyetler için en uygun ölçeğin bölge düzeyi olduğunu vurgularken bölgeleri ulusal büyümenin ana kaynağı olarak görmektedir. Bunun yanı sıra bölgelerin rekabetçi üstünlüğünü ise kümelenme faaliyetleri gibi güçlü sosyal ağların varlığının oluşturduğunu savunmaktadırlar. Bu araştırmacılara göre yerel düzey kitle üretiminden esnek üretime (ya da Fordist üretim modelinden post-Fordist üretim modeline) geçiş ile ortaya çıkabilecek sorunları gidermek için en uygun ölçektir. Yereldeki “yaparak

² “What is Globalization?”, Globalization101, www.globalization101.org/what-is-globalization, (Erişim tarihi: 1 Nisan 2019).

³ Drabenstott, 2008: 44.

⁴ Michael Porter 1990 yılında yayımladığı *Ulusların Rekabet Üstünlüğü* (The Competitive Advantage of Nations) kitabı ile ortaya koyduğu Elmas Modeli kapsamında bazı ulusların diğerlerine göre neden belirli sektörlerde daha rekabetçi olduğunu incelemiştir.

öğrenme” ve “yüz yüze ilişkiler” ile ortaya çıkabilecek gömülü bilgi (*tacit knowledge*) bu sorunların çözümüne katkı sunacaktır.⁵

Küreselleşme ve yerelleşmenin etkisiyle üniversitelerin bilgi ve beceri sunma fonksiyonlarının yanı sıra teknoloji ve yeniliğin sanayiye ve topluma aktarılacak küresel ve yerel sorunlara çözüm üretmesi yönünde artan bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır.⁶ Bu anlamda küreselleşmenin önemli sonuçlarından biri “yerelleşme ve yenilik” kavramlarını bir araya getirmesi ve aynı dinamiklere bağlı olarak üniversitelere yerel kalkınma misyonu yüklemesidir.

Bununla birlikte bölgesel gelişme yaklaşımının içsel potansiyele dayalı bir kalkınma modeline yönelmesi bu politikanın çok aktörlü yapısı gereği rekabetçiliği artırıcı alanlarda (örneğin yenilik, girişimcilik vb.), üniversitelerin de bölgesel gelişme politikalarında yer almasını gerektirmiştir. Ayrıca arz yönünden 1950 ve 1960'larda yükseköğretimde yaşanan genişleme ve bu duruma bağlı olarak kamudan aktarılan kaynağın yetersiz kalması üniversitelerin yeni kaynak yaratmak amacıyla yereldeki kamu ve özel sektör kuruluşları ile daha fazla iş birliği içine girmesine yol açmıştır. Bu gelişme ile birlikte üniversiteler eğitim ve araştırma gibi temel faaliyetlerinin yanında üçüncü misyonları kapsamında bulundukları bölgelere yönelmeye başlamıştır.

Bu doğrultuda üniversitelerin yer aldığı bölgelere katkı sağlama-sına ilişkin politika gündemi 2000'lerden sonra Avrupa Birliği (AB) ve Ekonomik İşbirliği ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (OECD) gibi uluslararası kurum ve kuruluşların rapor ve projelerinde bu konuya ilgi göstermesi ile genişlemiştir. OECD'nin “Yükseköğretim Kurumlarının Bölgesel Gelişmeye Katkısını Destekleme Projesi” (Supporting the Contribution of Higher Education Institutions to Regional Development) ile 2005-2012 arasında Avrupa, Afrika

⁵ Harloe ve Perry, 2004; 2015.

⁶ GUNİ, 2017: 145.

ve Asya’da otuz dört bölgede⁷ yükseköğretim sistemlerinin bölgesel kalkınma ve şehir gelişmesindeki rolü araştırılmıştır. Söz konusu proje kapsamında 2007’de “Yükseköğretim ve Bölgeler: Dünyada Rekabetçi, Yerelle Bütünleşmiş” (Higher Education and Regions: Globally Competitive, Locally Engaged) başlığı altında bir rapor yayımlanmıştır. OECD projesi bu alanda öncü bir çalışma olmuş, birçok araştırma ve yayının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin 2011’de Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan “Üniversitelerin Bölgesel Büyüme ile Bağlantısını Kurma AB Rehberi” (EU Guide Connecting Universities to Regional Growth) söz konusu çalışmalardan biridir.⁸

Diğer yandan AB’nin 2014-2020 dönemini kapsayan uyum politikasındaki “akıllı uzmanlaşma” hedefine üniversitelerin önemli katkıları ile ulaşabileceği öngörülmektedir. Bu politikaya göre üye ülkelerin Birlik’in bölgesel fonundan araştırma ve yenilik faaliyetlerine yönelik destek alabilmesi için ulusal ya da bölgesel “akıllı uzmanlaşma stratejisi”ni (S3) hazırlaması gerekmektedir. Üniversiteler de yenilik ekosistemi içinde merkezi role sahip kurumlar olarak yerelde S3’ün tasarım ve uygulanmasında etkin olmaktadır.⁹

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde dünyada ve Türkiye’de üniversite kurumunun gelişimi, ikinci bölümde bölgesel gelişme politikasının tarihsel süreçteki dönüşümü incelenmektedir.

Üçüncü bölümde uluslararası kurumların –özellikle OECD ve AB’nin– çizdiği çerçeve ortaya konmaktadır. Ayrıca üniversitelerin bulundukları bölgelerde sağlayacağı katkılar da ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında misyon farklılaşmasına ve bölgesel gelişme politikalarında yer almalarına ilişkin izlenen yol ulusal, bölgesel ve üniversite düzeyinde

⁷ “Bölge” genel tanımlama ifadesi olup proje kapsamındaki idari birimler eyalet, bölge ya da şehir olabilmektedir.

⁸ Puukka, 2015: 4-5.

⁹ Avrupa Komisyonu, 2013: 2.

değerlendirilmekte ve mevcut durumu anlamaya yönelik bir inceleme gerçekleştirilmektedir.

Son bölümde ise çalışma kapsamında değerlendirmeler yapılarak Türkiye için “ulusal, bölgesel ve yükseköğretim kurumları” düzeyinde politika önerileri sunulmaktadır.

ÜNİVERSİTE
KURUMUNUN
GELİŞİMİ

Üniversite kurumunun ortaya çıkışı konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Temelini pozitivist tarih anlayışından alan bir yaklaşıma göre üniversiteler Orta Çağ döneminin ürünüdür. Bu düşünceye göre üniversiteler kendilerinden daha önce var olan eğitim kurumlarıyla herhangi bir benzerlik göstermemektedir ve Orta Çağ Avrupası'nın feodal bir kurumu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰ Pozitivist sosyolojinin önemli temsilcilerinden Emile Durkheim üniversiteleri feodal bir lonca şeklinde görmekte ve ne Antik Çağ ne de İlk Çağ Avrupası'nda¹¹ üniversiteye model oluşturacak bir yapının olmadığını belirtmektedir.¹²

Bir diğer görüşe göre üniversitelere benzer yapıdaki eğitim kurumları Orta Çağ öncesinde de bulunmaktadır. Üniversite olgusunu bir çeşit yüksekokul olarak gören bu yaklaşım ile üniversite kurumunun varlığını Antik Yunan ve Sümerler'de bulmak mümkündür. Kramer'e¹³ göre “modern üniversite profesörleri gibi antik dönemdeki alimler hayatlarını öğretim üyesi maaşıyla kazanmakta ve boş zamanlarını araştırmaya ve yazılı çalışmalara ayırmaktaydı.”¹⁴ Bu yaklaşım doğrultusunda Batı ile Doğu medeniyetleri arasında önemli farklar bulunmakla birlikte yükseköğretim kurumlarının ilk örneklerinin dini kökenli olduğu tespit edilmektedir. Antik

¹⁰ Yavuz, 2009: 20.

¹¹ Durkheim, Orta Çağ Öncesi Avrupa'da Karolenj İmparatorluğu'nu işaret etmektedir.

¹² Timur, 2000: 17, 18.

¹³ Sümeroloji uzmanı

¹⁴ Timur, 2000: 32.

Yunan'da akademiler, Hristiyanlık'ta katedral ve manastırlar, İslam coğrafyasında medreseler ilim adamı yetiştirmek amacıyla yükseköğretim gibi faaliyet göstermekteydi.¹⁵

Ancak Haskins “Üniversitelerin Doğuşu” başlıklı çalışmasında Eski Yunan ve Roma'da hukuk ve felsefede oldukça ileri seviyede olunmasına rağmen öğretimin kurumsallaşamaması nedeniyle günümüzdeki türden üniversite yapısının oluşmadığını savunmaktadır.¹⁶

Üniversiteler Orta Çağ'dan itibaren üretim biçiminde meydana gelen değişim ve buna bağlı olarak toplumsal yapıdaki dönüşüm çizgisine benzer biçimde değişikliğe uğramıştır.¹⁷ Bu kapsamda Tekeli, üniversite kurumunun dokuz yüz yıllık tarihi içindeki gelişimini üç toplumsal çerçevede incelemektedir:

- Orta Çağ'ın kilise merkezli üniversitesi
- Ulus devlet üniversitesi
- Bilgi toplumu üniversitesi¹⁸

Wissema ise üniversiteleri üç modele göre sınıflamaktadır: Orta Çağ üniversitesi ya da birinci kuşak üniversite, Humboldt tipi ya da ikinci kuşak üniversite ve üçüncü kuşak üniversite.¹⁹

Bu çalışmada üniversiteler “Orta Çağ, modern ve bilgi toplumu üniversiteleri” olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir. Üniversitelerin “bölgesel gelişme“ faaliyetine aktif şekilde katılımları özellikle 1980'lerden sonra eğitim ve araştırmanın yanında bu faaliyetin üçüncü bir rol olarak benimsenmesi sebebiyle bilgi toplumu üniversitesi kapsamında tartışılmaktadır.

¹⁵ Çetinsaya, 2014: 21.

¹⁶ Timur, 2000: 18.

¹⁷ Timur, 2000: 15.

¹⁸ Tekeli, 2003: 6.

¹⁹ Wissema, 2009: 3.

ORTA ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ

Günümüzdeki şekliyle üniversite yapısına sahip ilk eğitim kurumları 11. yüzyılın sonunda kurulan Bologna ile 12. yüzyılın başında faaliyete geçen Paris'tir. Daha sonraları Avrupa'nın diğer yerlerinde bu iki üniversiteyi model kabul eden birçok üniversite (Oxford, Cambridge, Roma, Floransa, Prag, Viyana vb.) ortaya çıkmıştır.²⁰

İlk üniversiteler Orta Çağ'da öğrenci ya da hocaların loncalar (mesleki örgütler) şeklinde örgütlenmesiyle oluşmuştur. Üniversite kelimesinin Latince kökeni olan "universitas"ın anlamı da çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelen kişiler topluluğu, "lonca"dır.²¹ Özellikle Avrupa'nın güneyinde kurulan ilk üniversiteler (Bologna gibi) öğrenci loncası şeklinde örgütlenmiş olup hukuk ve tıp eğitiminde özelleşmişlerdir. Paris ve Oxford gibi Avrupa'nın kuzeyindeki üniversiteler ise hocalar federasyonu şeklindedir. Bu bölgedeki önemli disiplinler ise özgür sanatlar ve ilahiyattır.²²

Üniversite kurumu feodal yapının içinde kiliseden ayrılarak kurulmuş bir şehir örgütüdür. Bu yapıya bağlı olarak iktidarı elinde bulunduran kilise ve senyörlük (şehir idareleri ve krallık gibi) kurumlarının üniversiteler üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Üniversitelerin bu kurumlar ile ilişkisi özerkliklerini kazanma mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Ancak kilise kendi içinden ayrılan bir grup üzerindeki haklarını (öğretim üyelerini tayin, diplomaların tasdiki gibi) kaybetmek istemiyordu. Diğer yandan lonca niteliği sebebiyle senyörlüklerin üniversiteler üzerinde asayiş, çalışma koşulları ve kurucu sözleşmeye riayet gibi konularda kontrol hakları bulunmaktaydı.²³

²⁰ OECD, 2007: 19.

²¹ Yavuz, 2009: 15.

²² Charle ve Verger, 2005: 18.

²³ Timur, 2000: 42-43.

Üniversiteler yerel kiliselere karşı verdiği mücadelede Papalık'ın önemli düzeyde desteğini alarak özerklik elde etmiştir. Papalık da yerel kiliseler karşısında üniversiteleri destekleyerek dini iktidar alanındaki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Özellikle 13. yüzyılın ortalarından itibaren Papalık'ın üniversitelere Hristiyanlık dünyasının tamamında eğitim-öğretim faaliyetinde bulunma imkanı tanıması yerel kilisenin denetimini ortadan kaldırmıştır.²⁴ Böylece üniversite sayısı²⁵ ve Avrupa içinde öğrenci dolaşımı artmıştır.²⁶ Diğer yandan üniversiteliler tüketim grubu olarak bulundukları şehirlerin ekonomik yapısına katkı sunmaya başlamış ve bu kapsamda şehir idareleri tarafından desteklenmiştir.²⁷

Orta Çağ dönemine ait üniversitelerin temel gayesi yeni bilgi üretmekten ziyade geçmişten gelen bilgileri aktarmak, yani eğitim misyonunu gerçekleştirmektir.²⁸

ULUS DEVLET ÜNİVERSİTESİ

Üniversite yapılanması kuruluşundan itibaren üç yüz yıllık dönemde önemli bir değişiklik geçirmeden varlığını sürdürmüştür. Bu kurumlara yönelik ilk dönüşüm ulus devlet anlayışının hakim olduğu mutlak monarşilerin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde üniversiteler kiliseye bağlı olmaktan çıkarak devletin ihtiyaçlarına (memur ve yönetici yetiştirmek gibi) yönelmiş ve özerkliğini kaybetmiştir.²⁹

Üniversiteleri değişime zorlayan diğer nedenler ise üniversite dışında gerçekleşen ve Avrupa'da 15. yüzyıl sonlarında başlayarak tüm dünyada büyük değişikliklere yol açan Rönesans, reform ve coğrafi

²⁴ Yavuz, 2012: 19.

²⁵ 15. yüzyılın sonunda üniversite sayısı 100'ü aşmıştır.

²⁶ OECD, 2007: 19.

²⁷ Timur, 2000: 43.

²⁸ SETA, 2009: 4.

²⁹ Yavuz, 2012: 24-25.

Türkiye’de son yıllarda yükseköğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2006’dan itibaren uygulanan “her ile bir üniversite” yaklaşımıyla niceliksel anlamda büyük bir atılım gerçekleşmiş ve üniversitesi olmayan il kalmamıştır. Bunun akabinde Türkiye yükseköğretim politikasının temelinde yer alan üniversitelerin nitelik açısından gelişimi ve özgün kurumlar haline dönüşebilmeleri için birtakım faaliyetlere başlanmıştır.

Kıtabın amacı Türkiye’de henüz yeni bir alan olan “üniversitelerin bölgesel gelişmedeki rolünün artırılması”na ilişkin mevcut durumu ortaya koymak ve geleceğe yönelik politika önerileri geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’deki bölgesel gelişme politikasının zaman içindeki değişimi ortaya konmakta ve bölgelerin mevcut durumu analiz edilmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de yükseköğretim politikaları ve üniversitelerin gelişimi incelenmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de bölgesel gelişme politikalarında üniversitelerin yer alması ve üniversitelerde misyon farklılaşmasına ilişkin geliştirilen politikalar irdelenmektedir.

Bu kitap Türkiye’de yükseköğretim politikalarında başlayan değişimin sürekliliği açısından ulusal, bölgesel ve üniversite düzeyinde geliştirilen önerilerle yerelde önemli bir potansiyel olan üniversitelerin eğitim ve araştırma temel faaliyetlerinin yanında bulundukları bölgeye ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarının artırılabilmesi için yol gösterici olacaktır.

